Enigma lui Ioanide. O lectură a romanului *Bietul Ioanide* de G. Călinescu dintr-o perspectivă realist socialistă (II)

Ioan FĂRMUŞ
Ștefan cel Mare University of Suceava, Faculty of Letters and Communication Sciences
Corresponding author emails: farmusioan@yahoo.com

The Enigma of Ioanide: Reading G. Călinescu' Novel *Bietul Ioanide* [Poor Ioanide] from a Socialist Realist perspective (II)

Abstract: The second part of the study submits to debate the issue of classifying G. Călinescu's novel "Bietul Ioanide" [Poor Ioanide] as either Socialist Realist or as subversive, two typological categorizations equally controversial. We will focus our attention on the reviews the book has received, attempting to demonstrate that the most ideologically charged reception of the book, the one provided by the detested N. Popescu-Doreanu, proves to be one of the most professional readings, executed from a Socialist Realist perspective. However, the verdict given by this literary critic, despite its decisive nature, when combined with other data, does not clarify the novel's placement within either of the two paradigms. Yet, this was indeed the situation for most books that appeared during the Stalinist period, especially those attempting to recreate, or rather, surpass the Socialist Realist canon.

Keywords: Socialist Realism, censorship, G. Călinescu, novel,Communism

Citation suggestion: Fărmuş, Ioan. "Enigma lui Ioanide. O lectură a romanului *Bietul Ioanide* de G. Călinescu dintr-o perspectivă realist socialistă (II)." *Transilvania*, no. 11-12 (2024): 30-39. https://doi.org/10.51391/trva.2024.11-12.04.

Geneza romanului *Bietul Ioanide*

Bietul Ioanide este cel de-al treilea roman al lui Călinescu și, conform unor critici, și cel mai bun. Motivul pentru care am ales să-l aduc în discuție se leagă de drumul său complicat către lumina tiparului, drum care a început în perioada interbelică, momentul în care a fost conceput, și s-a încheiat în plină eră stalinistă. Nu doar că romanul a trebuit să fie remodelat (adică rescris) pentru a fi acceptat din punct de vedere ideologic, dar i-au trebuit cărții patru ani lungi, începând cu momentul în care a fost livrat editurii, până să fie tipărit. Astfel, romanul confirmă atât discursul dublu practicat de Călinescu în primii ani ai perioadei postbelice (deopotrivă, prietenos cu regimul și fidel convingerilor sale estetice mai vechi), cât și eforturile sale de a camufla o filozofie creatoare tributară perioadei interbelice într-o epocă de ascensiune a ideologiei marxist-leniniste și curentului oficial al perioadei, realismul socialist. Cu toate acestea, punctele comune între filozofia sa estetică (adaptată noului context politic) și noua direcție în proză nu au fost suficiente pentru ca romanul să treacă examenul ideologic.

Un rezumat succint al intrigii romanului va clarifica unele aspecte. Situat în București, în anii de început ai celui de-al Doilea Război Mondial, epocă tumultuoasă în istoria țării, textul lui Călinescu spune povestea unui arhitect căruia evenimentele istorice îi răpesc ambii copii. Adeptul unei viziuni estetic-contemplative asupra existenței, controversatul Ioanide observă destul de târziu că ideile fiului său sunt fundamental diferite de ale sale. Spionându-l, el descoperă că acesta este implicat în activități suspecte care vor duce la asasinarea profesorului Dan Bogdan de către Mișcare (facțiune care, în ciuda așa-zisului caracter parabolic al romanului, face referire la Mișcarea Legionară interbelică, condusă de C. Z. Codreanu). Confirmarea vine după ce Ioanide citește jurnalul lui Tudorel și descoperă în fiul său

„filosoful" grupării. O investigație ulterioară îi dezvăluie că fiica sa, față de care simte o iubire paternă dusă până la adorație, are o relație cu liderul Mișcării, Gavrilcea. Arhitectul încearcă să o convingă că bărbatul nu este tocmai bun pentru ea, dar fata îi seamănă în temperamentul încăpățânat. O primă lovitură suferă acesta atunci când află că Pica a fost găsită împușcată de Siguranță într-un cavou, acolo unde se ascundea împreună cu iubitul ei; ironia sorții face ca însuși Ioanide să fi proiectat edificiul. Apoi, fiul său este arestat pentru asasinarea profesorului Dan Bogdan și, curând după aceea, condamnat la moarte. Cu toate acestea, în tot acest context, care ar fi zguduit ființa interioară a oricărui om, arhitectul reușește să își păstreze detașarea; niciun sentiment tulburător nu se citește pe chipul olimpianului Ioanide. În felul acesta, protagonistul rămâne fidel unei atitudini mai degrabă absente din lume, dedicându-și în continuare viața creației. Fără îndoială, Ioanide este un constructor – proiectul, pe care îl poartă mereu cu el, de reconstrucție a unui București, gândit la scară largă, monumentală, stă drept dovadă –, dar Istoria îi smulge tot ce iubește: copiii, operele arhitecturale, prietenii sau dușmanii; și la toate acestea rămâne impasibil, atitudine deopotrivă ambiguă și controversată, dar oarecum fidelă naturii sale interioare. Romanul transmite astfel o viziune întunecată asupra unei lumi aflate în pragul sfârșitului, încununată de eșecul protagonistului: atât ca tată, cât și ca artist. Transpar destul de evident satira călinesciană îndreptată împotriva societății burgheze interbelice, imaginea caricaturală sub care este înfățișată lumea intelectuală a epocii și ideea unei istorii confiscate de amenințările de tip fascist care se răspândesc în Europa în prag de război mondial. De altfel, acestea sunt și unele dintre punctele comune pe care romanul călinescian le împărtășește cu tipul de proză dorit de regimul comunist, aspecte care au făcut posibilă apariția cărții. Dar au fost ele suficiente?

Geneza romanului este prezentată detaliat de Nicolae Mecu într-o carte scrisă din poziția de îngrijitor al ultimei ediții de *Opere*, intitulată *G.Călinescu față cu totalitarismul*. Conform acestuia, reflecții asemănătoare cu cele ale lui Ioanide, diseminate la rubrica *Cronica mizantropului*, stau dovadă pentru faptul că prozatorul a început să lucreze la viitorul său roman cu mult înainte de a publica, în 1947, în *Revista Fundațiilor Regale*, o parte din capitolul inițial. Într-adevăr, ca proiect, romanul *Bietul Ioanide* se naște în zilele tumultuoase ale celui de-al Doilea Război Mondial, ceea ce înseamnă că viziunea căreia îi dă expresie își are rădăcinile în filozofia creatoare de dinainte de instalarea regimului comunist. Manuscrisul (care a circulat anterior, în versiunea dactilografiată, între apropiații lui Călinescu) a fost livrat Editurii de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA) în 1949 doar; după o perioadă mai lungă petrecută în depozitele editurii, cartea va vedea lumina tiparului abia spre sfârșitul anului 1953. Acești aproape patru ani care separă momentul predării manuscrisului către editură de momentul obținerii aprobării de a fi publicat sunt edificatori pentru tot ceea ce înseamnă mecanismul acela complex pe care îl implică publicarea unui roman în timpul regimului comunist.

Primul cititor (editorial) al romanului este Vlaicu Bârna, care, deoarece avea nevoie de aprobarea unui referent extern, trimite manuscrisul lui Eg. Schileru, critic literar cunoscut în epocă pentru mintea sa deschisă, dar care, spre surprinderea editorului, redactează un raport negativ, plin de acuzații privitoare la ideologia romanului. Neliniștit, Călinescu rescrie unele părți, adaptându-l observațiilor primite. Apoi, undeva între 1950-1952, manuscrisul ajunge pe mâinile lui Silvian Iosifescu, critic literar (ulterior redactor-șef al ESPLA), care, spre deosebire de predecesorul său, își dă acceptul pentru publicarea romanului, astfel încât, în 1953, după o lungă perioadă de gestație, romanul apărea în plină perioadă stalinistă – una dintre cele douăzeci de cărți publicate în acel an.

Studiind manuscrisul – pe care l-a descoperit printr-o fericită întâmplare – Nicolae Mecu a observat că prima ediție antumă a romanului conținea numeroase rescrieri (făcute de Călinescu, cu siguranță, ca urmare a intervențiilor cenzurii). Comparând textul dactilografiat, găsit la Academia Română, cu versiunea finală a romanului, exegetul a putut observa concesiile pe care prozatorul a fost forțat să le facă, încărcând ideologic romanul și afectându-i astfel echilibrul. Potrivit lui Mecu, rescrierile repetate arată o încercare din partea autorului însuși de a-și orienta cartea spre un așa-zis „roman cu teză". Iată și câteva argumente. În primul rând, Călinescu renunță la optica „neutră" în favoarea unei perspective vizibil părtinitoare ideologic, căci cenzorii îi cer autorului să intervină în text: să ia atitudine, să-și exprime punctul de vedere, să se delimiteze de unele dintre personaje (printre care și de protagonist) sau de anumite evenimente „compromițătoare" sau să demaște acțiunile criminale ale Mișcării. În al doilea rând, acceptă să adauge în textul romanului anumite documente „realiste" care să orienteze cititorul către tipul de lectură dorit; voind să creeze un efect de autenticitate, autorul „transcrie" (adică inventează) două documente referitoare la ancheta asasinării profesorului Dan Bogdan; dar cenzorii îi sugerează să adauge un al treilea, vădit incriminator; astfel, perspectiva neutră asupra evenimentului este compromisă, fiind privilegiată latura acuzatoare. În al treilea rând, Călinescu modifică corpul operei

sale, inserând anumite segmente care afectează logica internă a personajelor; de pildă, lui Ioanide i se recomandă să ia atitudine față de convingerile fiului său în momentul în care-i citește jurnalul; astfel, Tudorel, așa-numitul „filosof al Mișcării", ajunge la un moment dat să se delimiteze de ideologia pe care a slujit-o toată viața. Aceste schimbări de atitudine, susține Mecu, îi fac pe Ioanide și pe Tudorel să nu fie fideli caracterului lor.

Exemplul merită discutat pe larg. În manuscris există doar câteva astfel de comentarii aparținându-i lui Ioanide (deloc ideologizate), dar în prima ediție antumă a romanului ele abundă. Inserate între rândurile jurnalului (între paranteze), ca reacții ale tatălui față de filozofia împărtășită de fiul său, ele marchează atât distanța pe care părintele este forțat să o ia față de copilul său, cât și ironizarea convingerilor acestuia. Mai mult, în subsolul paginii, autorul adaugă o notă cu scopul de a se dezice atât de personajul Ioanide, cât și de conținutul ideologic al jurnalului: „Acest detestabil jurnal scoate legitime exclamații de oroare din partea lui Ioanide, care nu ne dau deplină satisfacție morală, întrucât Ioanide însuși, cu toate intențiile lui, este încă un om de mentalitate burgheză. Am crezut totuși că, în scopul de a înțelege timpul și greșelile eroilor, trebuia să supun studiului jurnalul așa cum a fost scris." Scopul acestor intervenții ale autorului este evident: **politizarea romanului**, explicitarea modului în care acesta ar trebui să fie citit, expunerea poziției ideologice a autorului față de lumea fictivă evocată. Mecu are dreptate, de aceea, să presupună că „prin ingerințele suferite, romanul va fi în mod serios afectat, în sensul conformării lui la principiile realismului socialist"[1].

Receptarea de care a avut parte romanul în momentul apariției

Mult mai interesantă este povestea întâmpinării romanului, care ne oferă câteva indicii referitoare la locul pe care Călinescu l-a ocupat în interiorul regimului. Voi începe cu o scurtă examinare a modului în care cartea a fost recenzată la momentul apariției, apoi mă voi concentra asupra atenției pe care a primit-o din partea unuia dintre contestatarii volumului – N.Popescu-Doreanu, critic ale cărui opinii reprezintă și poziția oficială a partidului. Către finalul capitolului, voi analiza inclusiv înregistrarea discuției dintre G.Călinescu și Gheorghe Gheorghiu-Dej, din poziție de președinte al Republicii Populare România, toate acestea pentru a înțelege mecanismul complex care descrie funcționarea procesului creativ sub regimul comunist.

Primul roman publicat de Călinescu sub noul regim a fost primit inițial cu rezervă. Întâia recenzie îi aparține lui **Silvian Iosifescu**, nimeni altul decât criticul care a aprobat publicarea cărții. Într-o cronică sobră, publicată în revista *Contemporanul* (nr. 52 din 25 decembrie 1953), romanul este întâmpinat cu o prudență înțeleaptă, deși se vede în el o realizare în proza românească postbelică. Pentru Iosifescu, *Bietul Ioanide* este o carte despre „incompatibilitatea dintre un creator adevărat și societatea burgheză, consecințele tragice ale menținerii unui astfel de creator în izolare și apolitism". Urmează alte recenzii favorabile romanului – datorate discipolilor lui Călinescu –, care apar la o anumită distanță de prima, în februarie 1954 (în ziarul *România liberă*) și în martie 1954 (într-un ziar local, *Iașul nou*); după acestea, sunt lansate împotriva cărții atacuri care vin din partea unor voci critice loiale autorității momentului, care, așa cum susține C.Jalbă, „n-aveau nimic de-a face cu critica literară marxistă" (Jalbă: 85). Rechizitoriile sunt semnate mai întâi de N.Popescu-Doreanu (în pamfletul publicat în *Gazeta literară* din aprilie 1954, intitulat *Scrisoare deschisă către „Bietul Ioanide"*), apoi de către Henri Wald, în aceeași revistă, în mai 1954. Ofensiva împotriva lui Călinescu va fi reluată, de același N.Popescu-Doreanu, în revista *Viața românească*, în articolul *Despre romanul „Bietul Ioanide"*, care trebuia să apară în decembrie 1954, dar a cărui publicare a fost amânată până în februarie 1955. În urma acestei intervenții critice, dure, tranșante, intransigente și mai ales oficiale, asupra cărții lui Călinescu se instalează tăcerea; ca atare, nimeni nu va mai deschide subiectul.

Ce s-a întâmplat în evoluția receptării romanului în perioada de relativă liberalizare din comunism ridică o altă problemă. De pildă, critica recuperatoare a anilor `60-`70 a condamnat deschis acele atacuri lansate de N.Popescu-Doreanu împotriva romanului lui G.Călinescu, punând ambele intervenții în aceeași oală. Dar dacă prima ofensivă, pamfletul *Scrisoare deschisă către „Bietul Ioanide"*, este într-adevăr condamnabilă – un așa-zis dialog „socratic" între o voce care apără și una care acuză, tactică menită să discrediteze autorul și să transmită un avertisment –, a doua intervenție e o recenzie profesionist realizată, însoțită de argumente menite a clarifica ideologia artistică (duplicitară) a autorului și distanțarea față de poetica realismului socialist. Acesta este motivul pentru care voi acorda o atenție deosebită acestei cronici, căci, punct cu punct, reproșurile recenzentului sunt edificatoare

1. Mecu, 33.

pentru poziția adoptată de Călinescu față de regim și față de estetica lui oficială.

Două aspecte atrag atenția la citirea celei de-a doua recenzii semnate de N.Popescu-Doreanu: *caracterul științific al textului*[2] și modul în care este construit discursul recenziei, unul care seamănă foarte mult cu un fel de *reader response criticism comunist*[3], căci autorul, în realitate un purtător de cuvânt al autorității, deci o voce a Partidului, pretinde, în *Despre romanul „Bietul Ioanide"*[4], a vorbi în numele cititorilor cărții.

Strategic, textul lui Popescu-Doreanu începe cu un scurt rezumat al recenziilor pe care romanul le-a primit până atunci, prilej de a remarca, nu fără o notă de reproș, totala lipsă de reacție a presei literare autohtone – vizată este și Uniunea Scriitorilor – față de ceea ce el numește „înstrăinarea romanului" de cititorii săi, sugerând că acesta aduce în peisajul literar românesc ceva străin de spiritul vremii – ilustrat atunci de ideologia marxist-leninistă. Urmează o explic(it)are a cauzelor care au dus la respingerea scrierii de către lectori, motiv pentru care articolul său ar trebui receptat ca un exemplu de critică constructivă. Și, într-adevăr, chiar asta este, mai ales pentru că nu se abate de la practica obișnuită a sistemului literar al perioadei. De altfel, o astfel de practică este comună tradiției construcției canonului realist socialist, care, susține o cercetătoare precum Katerina Clark, se constituie din exemple, prin criticarea cărții pentru (ne)conformitatea la modelele epocii:

> „Deși clișeele acestui tip de roman sunt într-o anumită măsură încurajate oficial, sursa lor nu a fost reprezentată de luările de poziție teoretice, ci mai degrabă de romanele oficiale, oferite drept «model». Începând cu 1932, când a fost înființată Uniunea Scriitorilor și realismul socialist a fost declarat metodă de scriere unică pentru literatura sovietică, cele mai multe declarații oficiale privind literatura, în special adresele care deschid fiecare Congres al Scriitorilor, conțin o scurtă listă de opere exemplare (*obrazcy*) menite a-i ghida pe scriitori în munca viitoare."[5] (*t.n.*)

Considerând lucrurile astfel, articolul pe care îl discutăm poate fi considerat un *exercițiu de lectură a esteticii realist socialiste din interior*. Deoarece obiectivul său îl constituie conformarea romanului la canonul realismului socialist și ideologia marxist-leninistă, Popescu-Doreanu aduce cărții o serie de acuze remarcând, pentru început, o ruptură între publicistul și scriitorul G.Călinescu, și, prin asta, o manifestare a aceluiași joc dublu practicat în mod consecvent de către autor: acela al unei adeziuni formale, de fapt, un travesti ideologic, care nu mai păcălea pe nimeni. Urmează apoi o analiză punctuală a romanului și a problematicii sale.

Pentru început, Popescu-Doreanu ridică (la cunoștința publicului cititor) mai multe semne de întrebare referitoare la **ideologia** romanului *Bietul Ioanide*. În prima secvență, intitulată „Despre conținutul de idei al romanului", recenzentul îi reproșează cărții lipsa de angajament ideologic, în special a lui Ioanide, protagonistul romanului și purtătorul de cuvânt al autorului; sunt acuzate direct pasivitatea acestuia față de prezent și îndoielile legate de viitor (eșecul în a intui idealul progresist pe care regimul comunist l-a adus), tratamentul superficial al războiului (acolo unde autoritățile așteptau o atitudine distructivă față de fascism și de Mișcare), lipsa de sensibilitate față de problemele reale ale vieții sociale (sau refuzul de a aduce „literatura în stradă"!). Concluzia la care se ajunge este că romanul, catalogat, în mod tranșant, drept lipsit de idei progresiste sau de preocuparea pentru omul nou pe care regimul încerca să-l construiască, își pune cititorul în fața unei „dezolante sărăcii spirituale"; iar responsabilitatea îi aparține în totalitate autorului. Ca atare, din cauza absenței angajamentului direct și a unei neclare delimitări auctoriale față de filozofia suspectă a lui Ioanide, scrierea pune în pericol chiar posibilitatea unei identificări clare între cititor și personajul principal, care devine nici mai mult nici mai puțin decât posesorul unor „idei fantasmagorice" și „apologetul disprețului față de societate" (adică un mizantrop). Astfel, nota inserată de autor în subsolul paginii, pentru a se distanța de atitudinea eroului (la citirea jurnalului fiului său), este considerată insuficientă pentru a corecta ideologia „retrogradă" a lui Ioanide.

2. Același tip de discurs de care Călinescu a avut parte în 1948, în polemica sa cu unele dintre vocile oficiale ale autorităților vremii, care a dus la destituirea lui de la Universitatea București pentru a fi pus temporar pe linie moartă.

3. Alex Goldiș avea dreptate încă o data atunci când observa prezența unei convergențe între perspectivele autorului, cititorului și, evident, partidului.

4. N.Popescu-Doreanu, *Despre romanul „Bietul Ioanide"*, în *Viața românească*, VIII, nr. 2 din februarie 1955.

5. Katerina Clark, *The Soviet Novel. History as Ritual* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1981), 3–4.

Prin urmare, recenzentul consideră această notă „la fel de confuză ca un val de camuflaj”[6]. Criticat e deci eșecul lui Călinescu de a face o separare clară între personajele demne de urmat (modelele) și cele demne de dispreț (contra-modelele), aspect care pune cititorul în imposibilitatea realizării unei identificări clare.

Următoarea preocupare a recenzentului o constituie **estetica romanului**, discutată în capitol intitulat „În legătură cu realitatea artistică a romanului”. Găsesc întrebarea formulată la începutul acestei părți relevantă pentru studiul nostru: „Desigur, nici nu poate fi vorba de a cerceta romanul *Bietul Ioanide* din punctul de vedere al realismului socialist. Conținutul de idei și realitatea romanului contrazic fundamental, neagă gândirea înaltă a socialismului. Atunci, din punctul de vedere al cărui realism ar putea fi judecată lucrarea din urmă a scriitorului G.Călinescu?” Refuzându-i apartenența la estetica realismului socialist, recenzentul găsește un alt *-ism* cu care să îl asimileze, un „realism idealist” (estetizant, deci tributar orientării literare dominante în interbelic); cartea este acuzată dar că distorsionează realitatea, că nu poate da viață unor eroi autentici (deci crea tipologie nouă) și că falsifică adevărul istoric (bineînțeles, adevărul pe care autoritățile îl așteptau). Ceea ce este pus sub semnul întrebării este tocmai această lipsă de concordanță între viziunea estetică pe care cartea lui Călinescu e clădită și poetica realismului socialist. Principala țintă este de data aceasta atitudinea autorului față de Mișcare, care, spre surprinderea autorităților, este idealizată și înfrumusețată (adică pusă în slujba unui ideal), în loc să fie desființată (a se înțelege redusă la un clișeu). Și concluzia: „Un asemenea roman se află în contrazicere cu toată literatura noastră clasică, precum și cu literatura din primul deceniu de libertate a patriei. El se orientează singur către literatura ce îndepărta poporul de cunoașterea adevărului asupra vieții sociale.”

Vizată e în continuare **tehnica narativă** a romanului, în capitolul „Câte ceva despre valoarea artistică a romanului”. Potrivit recenzentului, ratând apropierea de estetica realismului socialist la nivelul conținutului, Călinescu încearcă să compenseze la nivel formal. Popescu-Doreanu țintește către ceea ce el numește „lipsa organicității” în compoziția unui roman bazat pe tehnici moderne, principalul factor care îi conferă scrierii un caracter artificial, complicat și fragmentar, umbrit totodată și de o notă de ambiguitate: „Tocmai de aceea, tehnica scriitorului G.Călinescu e nereușită în romanul *Bietul Ioanide*, pentru că golind emoția artistică de conținut îi dă un sens fals, un sens de subtilitate estetică abstractă, pentru care îi obligă pe eroii romanului să se lepede de sentimentele omenești.” Astfel, prin transformarea romanului într-un joc formal complicat (care risca să deruteze cititorul obișnuit), sensul vieții este compromis și personajele sunt dezumanizate (adică lipsite de sentimente umane simple, ușor de reperat, de înțeles). Consecința acestui fapt: o lipsă de coerență internă a personajelor, pe care faptele nu le explică (de exemplu, moartea copiilor lui Ioanide ar fi trebuit să ducă, așa cum așteptau autoritățile, la o ieșire din contemplare pentru erou și la adoptarea unei atitudini angajate, dar acest lucru nu se întâmplă). Verdictul e dur: „Cititorul nou cere artă adevărată, nu fărâmituri de la ospățul estetic al «aleșilor». Între alte drepturi, cititorul nou își câștigă în regimul nostru și drept de vot calificat asupra valorilor estetice. Cei «aleși», dacă vor fi aleși, trebuie să reprezinte cerințele artistice de nivel înalt ale cititorului nou.” Cu alte cuvinte, se vrea o literatură pentru cei mulți, nu pentru elite.

Sub titlul „Un singur cuvânt despre limba «literară» a romanului”, opinia recenzentului este că, în acest caz, ne confruntăm cu un **limbaj narativ** fals care nu numai că îl trădează cel popular, ci îl și denaturează. Stilul ornamentat și intelectualizat – în fond, marca înregistrată a scriiturii călinesciene – nu corespunde profilului unui scriitor realist socialist, care mizează pe un limbaj narativ simplu (de preferat, construit pe un lexic popular), adecvat puterii de înțelegere a maselor, care să facă conținutul ideatic al romanului explicit. Din acest motiv, scrisul lui Călinescu ar deveni ilizibil, ambiguu și abstract.

În secțiunea intitulată „Critica noastră literară și romanul *Bietul Ioanide*”, Popescu-Doreanu se reîntoarce la **problema criticii de întâmpinare** de care a avut parte romanul lui Călinescu, susținând că opinia noului cititor nu a fost luată în considerare de exegeți – vizați sunt la primii recenzenți ai romanului – și că critica profesionistă ar fi trebuit să-l fi orientat pe autor către acest nou orizont al așteptărilor, către noile gusturi în materie de proză. Ținta recenzentului este Silvian Iosifescu, care nu a blamat „greșelile” comise de autor, aclamând astfel „falsa orientare a romanului”. Recenzia acestuia din urmă, bazată într-o oarecare măsură pe raportul care a făcut posibilă apariția cărții, este, însă, una neutră și, din acest punct de vedere, destul de echilibrată. Or, acest lucru s-a datorat faptului că, experimentat

6. Voi folosi în mai multe rânduri exact cuvintele recenzentului pentru ca cititorul contemporan să înțeleagă maniera în care critica literară marxistă (în perioada de imediat de după cel de-al Doilea Război Mondial) folosea limbajul.

fiind, a observat ușor ideologia de tranziție[7] din spatele romanului, a cărei portavoce Ioanide devenea. Această atitudine neutră (când autoritățile așteptau desființare directă) ar putea fi explicată în două feluri: (1) prin autoritatea de care Călinescu încă se bucura în noul context politic și cultural și (2) prin faptul că era perceput, cel puțin la nivel public, drept un aliat al noului regim. Cu toate acestea, prin vocea lui Popescu-Doreanu, același regim se delimita de recenziile anterioare. Partea finală a articolului, una a punerilor la punct intransigente, intitulată „Încă un cuvânt în legătură cu scriitorul G.Călinescu", adaugă recenziei o doză de sarcasm prin inversarea (inspirată!) a numelui ultimelor două capodopere călinesciene:

> „Deși în romanul *Enigma Otiliei* se simte un asemenea gust amar de «esență» a vieții reale și – firești – încercări obligatorii de schematizare, iar în romanul *Bietul Ioanide*, vechi influențe realiste, deosebirea esențială dintre cele două romane stă în concepția fundamental deosebită a aceluiași autor, realistă în *Enigma Otiliei*, subiectivistă în *Bietul Ioanide*. Poate că titlurile romanelor ar fi trebuit inversate: «Biata Otilia», pentru soarta hărăzită unei copile în procesul de descompunere burghezo-moșierească și «Enigma lui Ioanide»."

Popescu-Doreanu apelează la sarcasm pentru a contesta imaginea pe care Călinescu o pretinde: aceea de om și de scriitor nou, căci, susține recenzentul, dezamăgindu cititorii (și, odată cu ei, și autoritățile), scrisul său nu se ridică la nivelul așteptărilor. Vizată este, încă o dată, atitudinea scriitorului:

> „Ce se întâmplă cu dumneata, tovarășe Călinescu? Încotro vrei să-i abați pe oameni? Înapoi la Stănică Rațiu? Apariția romanului *Bietul Ioanide* ridică încă o problemă de cea mai mare importanță și actualitate; în felul ei, o problemă capitală: este sau nu este scriitorul, prin opera sa literară, responsabil față de umanitate? Răspunde el, sau nu e ținut să răspundă față de nimeni, de valoarea ideilor eticii și artei ce reprezintă opera sa?"

Sfârșitul articolului propune o confruntare față în față între cele două laturi ale omului G.Călinescu: *academicianul* (ale cărui articole exprimau o aderență oficială la ideologia marxist-leninistă, promovând tendința în artă și estetica realismului socialist) și *scriitorul* (care, cel puțin în cazul romanului *Bietul Ioanide*, susține recenzentul, pare să împărtășească încă un ideal estetizant, burghez și, ca atare, „retrograd", viziune pe care cartea încearcă să o camufleze doar)[8]. Prin vocea lui Popescu-Doreanu, regimul cerea o adeziune explicită, pe care romanul nu o oferea. Nu este de mirare deci că, după acest articol, care are valoarea unui **raport politic**, se va instala tăcerea. Curând după aceasta, drept pedeapsă (avertisment și intimidare, în același timp) cartea va fi retrasă, în februarie 1954 – nu înainte de a fi a denunțată în ședințele Uniunii Scriitorilor –, din librării și din bibliotecile publice.

Ce mai trebuie menționat este că articolul lui Popescu-Doreanu a fost scris într-o atmosferă creată de zvonul că G.Călinescu lucra la o nouă carte, care se voia a fi o continuare a *Bietului Ioanide*. Aceasta va fi romanul *Scrinul negru*, care-l va avea protagonist pe același arhitect, cu diferența că acțiunea va fi plasată în prezent, de data aceasta (adică în perioada comunistă). Această ultimă carte scrisă de Călinescu va avea un destin la fel de complicat, în ciuda faptului că era mult mai prietenoasă liniei ideologice a partidului și esteticii realist socialiste; și asta doar din cauză că romanul anterior nu a satisfăcut așteptările autorităților. Nu trebuie să ne mire deci faptul că amânarea repetată a apariției cărții a fost întâmpinată cu multă anxietate din partea lui G.Călinescu, care voia ca acest ultim roman să îi repare reputația. Pentru a se asigura de apariția cărții și pentru a asigura autoritățile de bunele sale intenții (loialitatea era o chestiune cheie), prozatorul, în continuare un intelectual apreciat, reușește să obțină o întrevedere cu președintele Republicii Populare România, tovarășul Gheorghe-Gheorghiu

---

7. A se consulta și recenzia lui Silvian Iosifescu, intitulată *G.Călinescu: Bietul Ioanide*, apărută în *Contemporanul*, nr. 52 din 25 decembrie 1953, acolo unde criticul observa subtil (și salvator) o incompatibilitate între „un creator adevărat și societatea burgheză, consecințele tragice ale menținerii unui asemenea creator în izolare și apolitism".
8. Ipoteza lansată de Teodora Dumitru cu privire la perpetuarea și travestirea unor principii care au definit poziția lui Călinescu înainte de război pare să fie astfel validă. Romanul este un exemplu în acest sens; iar principala explicație ține de faptul că a fost conceput în ultimii ani ai perioadei interbelice, dar camuflajul ideologic nu a înșelat pe nimeni.

Dej. Întâlnirea s-a desfășurat pe data de 3 martie 1960 și a avut loc în prezența lui Leonte Răutu[9]; transcrierea acestei întâlniri a fost publicată de Lavinia Betea în *România literară* în 2003. O analiză a acestui document este, așa cum susține exegeta însăși, revelatoare pentru „orice cercetare a relației dintre cultură și putere într-un anumit moment și într-un anumit context"[10] Dar să derulăm puțin filmul întrevederii!

Stenograma îl arată pe Călinescu îngrijorat de amânarea repetată a publicării romanului *Scrinul negru*, asta în ciuda faptului că el însuși a făcut „modificările și îndreptările necesare". Mai mult, prozatorul se arată dispus să facă și altele, însă – mențiune demnă de avut în vedere – „bine înțeles, cu regulile artei, fără compromis"[11]. Cu toate acestea, Dej are grijă să îi explice că literatura este un mijloc de orientare a maselor către anumite obiective proiectate de partid și că – drept urmare – ar trebui să reflecte acest „spirit nou". După care, discuția lor se concentrează pe romanul *Bietul Ioanide*, din care liderul partidului susține că citise doar prima parte. Ca patriarh al țării, el își arogă dreptul de a deveni unul dintre criticii cărții; ca atare, și-a permis el însuși câteva adnotări pe care este dispus să i le împărtășească lui Călinescu. Mai întâi își exprimă dezamăgirea că niciunul dintre camarazii săi nu a dat autorului indicațiile de care avea nevoie pentru a scrie o carte mai bună. I se reamintește deci că trebuie să scrie pentru ziua de mâine, pentru popor, pentru masele largi și că există suficient timp pentru a face corecțiile necesare, care nu pot decât îmbunătăți cartea; vizate sunt toate acele aspecte, constatate și în recenzia lui Popescu-Doreanu, care îndepărtează cartea de estetica realismului socialist: dimensiunile mari, limbajul deficient, lipsa de atitudine combatantă față de influența negativă burgheză, refuzul de a ficționaliza situația maselor.

Apoi, atenția președintelui se îndreaptă direct către modul în care sunt reprezentați ficțional în roman „legionarii". Aici, pozițiile reale ale celor doi participanți la „dialog" devin evidente: Dej preia rolul de *tutore*, fiind cel care, în numele tuturor, oferă direcțiile pe care un adevărat autor realist socialist ar trebui să le urmeze: „Trebuie să-i orientăm și să le arătam cum trebuie privite evenimentele internaționale și lupta cu influența ideologiei burgheze, să le arătam cum trebuie să identifice aceste lucruri și să le arătam și mijloacele prin care trebuie să fie combătute, nu numai să facem afirmații; cum face dentistul când scoate atâtea instrumente ca să ajungă în fundul măselii, așa trebuie să facem și noi"; în timp ce Călinescu devine *discipolul binevoitor* care solicită corecțiile necesare pentru a-și îmbunătăți scrisul: „Sunt lucruri pe care noi nu le putem înțelege și de aceea este mai bine ca partidul să ne ofere ajutorul de care avem nevoie". Ca un patriarh, folosind un exemplu din propria sa experiență, Dej îl îndrumă pe prozator referitor la felul în care legionarii ar fi trebuit să fie reprezentați: lipsiți de patriotism, ca instrumente vândute burgheziei, ca ființe gregare, acționând haotic, în afara unui program politic. De aceea, prezent și el la întrevedere, Leonte Răutu este recomandat să ofere scriitorului acces la toate documentele din arhiva de stat (desigur, cele rescrise de comuniști) de care scriitorul are nevoie pentru ca romanul să nu fie citit ca „o apologie a manifestărilor de misticism legionar" – iată cum interpretaseră autoritățile comuniste încercarea lui Călinescu de a da credibilitate, în numele artei, Mișcării. Profitând de întrevedere, un Călinescu frustrat aduce în discuție și unele probleme personale: izolarea sa forțată de viața politică (a nu fi invitat să vorbească la anumite evenimente îl face să se simtă uitat), îndepărtarea nedreaptă de la universitate (și astfel, posibilitatea de a lucra cu studenții), amânarea publicării scrierilor sale (ratându-se astfel impactul). De fapt – și așa se vede cât de pervers era sistemul cu așa-zișii „tovarăși de drum" –, durerea sa cea mai mare este negarea posibilității de a rămâne relevant; fapt ce nu poate duce, în cazul lui Călinescu (al cărui profil psihologic comuniștii îl cunoșteau, cu siguranță), decât la depresie. Răspunsul lui Dej vorbește de la sine: „Tribuna să fie dată adevăraților patrioți." (cu alte cuvinte, obediență totală!). La final, scriitorul își reafirmă loialitatea față de regim, pe care o va confirma prin intermediul ultimului său roman, *Scrinul negru* – a cărui apariție nu a

9. Contextul care a făcut posibilă această întâlnire este și el de avut în vedere: are loc pe fondul unui proces ușor de destalinizare, parte a unei încercări a liderilor partidului de a impune o linie politică definită de stabilitate (ca urmare a evenimentelor din Ungaria, din 1956), pentru care era nevoie de ajutorul intelectualilor; în plus, și acest aspect merită menționat de asemenea, ea vine după un proces de demascare a unei presupuse „grupări de legionari" care ocupaseră cele mai înalte poziții în partid (sau cel puțin așa au fost camuflate luptele de la nivel înalt în rândul nomenclaturii comuniste și schimbarea de gardă care a urmat).

10. Lavinia Betea, *Stenograma discuției dintre Gh.Gheorghiu-Dej și G. Călinescu. 2 martie 1960*, în *România literară*, nr. 11 din 25 martie 2003, 18.

11. În ciuda fermității, poziția lui Călinescu nu este în niciun fel subversivă aici; el rămâne fidel credinței că marea artă și realismul socialist pot și trebuie să coexiste.

fost nici ea lipsită de obișnuitele de acum tergiversări.

O întrebare trebuie totuși pusă, acum că am reluat și filmul întrevederii Călinescu-Dej: va fi gândit prozatorul proiectul unui diptic pe cont propriu sau continuarea i-a fost sugerată de eșecul romanului *Bietului Ioanide*, caz în care recenzia lui N.Popescu-Doreanu a funcționat ca un act îndrumător pe care scriitorul l-a luat în considerare în procesul creator?! Nu există indicii referitoare la proiecția destinului lui Ioanide în două volume; singurul lucru cert este că prozatorul a rămas, și în ultimul său roman, fidel aceluiași protagonist, în care s-a vrut a se vedea mai mult decât un simplu arhitect. Ioanide este, așa cum sugerează Cornel Ungureanu, un adevărat *homo aedificans*: „arhitectul nu construiește case, palate, ci lumi. Societatea nouă își găsește prin el constructorul."[12] Prin urmare, reabilitarea lui Ioanide nu putea avea loc decât într-o continuare (un al doilea volum), căci energia sa creatoare deplină nu se putea manifesta decât într-o „curajoasă" lume nouă.

Este *Bietul Ioanide* un roman realist socialist?

În această ultimă secvență, mă voi întoarce la tema de la care am plecat, reiterând o întrebare care nu are un răspuns facil: este *Bietul Ioanide* un roman realist socialist? Opiniile sunt cât se poate de împărțite și orice încercare de a situa cartea într-o categorie a romanului realist socialist este în sine discutabilă. Am remarcat atunci când discutam articolul publicat de N.Popescu-Doreanu că recenzentul ezită să vadă în cartea lui Călinescu o reușită, evidențiind o sumă de particularități care-i distanțează scrierea de canonul realist socialist: lipsa de atitudine a autorului față de protagonistul său, ratarea realizării unei diviziuni clare a personajelor în pozitive și negative, idealizarea și spiritualizarea Mișcării în locul desființării directe, o compoziție complicată, deci artificială, interesul acordat formei în defavoarea unui conținut încărcat ideologic, golirea romanului de sentimente umane simple, absența ideilor progresiste și a personajelor care ar putea reprezenta omul nou, neconectarea la existența concretă imediată, un limbaj narativ prețios, intelectualizat, cultivarea ambiguității, toate culminând cu promovarea unei viziuni în continuare elitiste și, ca atare, retrograde. Verdictul lui Popescu-Doreanu era clar în această chestiune: „Un asemenea roman se află în contrazicere cu toată literatura noastră clasică, precum și cu literatura din primul deceniu de libertate a patriei. El se orientează singur către literatura ce îndepărta poporul de cunoașterea adevărului asupra vieții sociale." Deci i se refuză cărții înscrierea în canonul realist socialist – și implicit statutul de capodoperă.

Reabilitarea romanului va deveni responsabilitatea următoarei generații critice. După moartea lui Stalin și liberalizarea treptată care i-a urmat, numele lui Călinescu și unele dintre operele sale (esențiale pentru noua orientare estetizantă a criticii literare românești) au fost restituite, iar romanul *Bietul Ioanide* a început să fie perceput ca o capodoperă – dar nu a genului realist socialist, ci a „literaturii autentice". Așa se face că unele particularități ale cărții, care nu se conformau esteticii realist socialiste, au fost puse în slujba unei așa-zise linii subversive. Aspectul este cu atât mai confuz pentru noi cu cât cea de-a doua ediție, amânată până după moartea autorului, apare, așa cum susține Nicolae Mecu, într-o formă „amputată, deși ne aflam atunci în anii «dezghețului ideologic»"[13]. Asta înseamnă – conchide ultimul îngrijitor al *Operelor* călinesciene, care a avut și norocul de a găsi varianta manuscrisă, „neprelucrată" a textului – că romanul (cel pe care l-am citit în ultimii 50 de ani) a fost împins, de către autorul însuși, și mai mult către proza realist socialistă. Controversa este întreținută și de faptul că, în mod paradoxal, dacă în perioada proletcultistă și în cea imediat de după, respectul autorităților se îndreaptă către ultima sa carte, *Scrinul negru*, un roman, după cum opinează C.Jalbă, „cu un mesaj și conținut mult mai deschis" (ideologiei marxist-leniniste), după perioada de ușoară liberalizare comunistă, preferințele criticilor se îndreaptă către *Bietul Ioanide* – într-un gest care denotă atât o despărțire de stalinism, cât și o întoarcere la estetismul pe care Călinescu (interbelicul) l-a promovat. Scuturată, la nivelul interpretării, de încărcătura realist socialistă pe care i-o atribuise, în mod voit, autorul însuși, așa cum o demonstrează edițiile antume, cartea devenea un exemplu de „literatură autentică", primind, grație reușitelor estetice, o nouă încărcătură – una subversivă.

Încă o chestiune; încercarea lui Ștefan Baghiu de a (re)configura ariile tematice ale romanului realist socialist și ale diverselor sale genuri și subgenuri plasează *Bietul Ioanide* în categoria „frescei sociale", invocând drept caracteristici: orientarea spre trecut, intenția de a surprinde o imagine amplă a societății interbelice și a vieții capitaliste, satira la adresa burgheziei. Ca atare, un roman realist socialist deci, căci, susține el în același articol, „întreaga literatură a perioadei este *făcută* (scrisă, rescrisă,

12. Ungureanu, Cornel, *Istoria secretă a literaturii române* (Brașov: Aula, 2007), 362.
13. Mecu, 39.

eventual publicată) cu aprobarea autorităților politice"[14] (*t.n.*); în cele din urmă, în perioada stalinistă, nu puteau apărea decât lucrări care aparțineau paradigmei realismului socialist. În acest caz, însă, cum ar trebui să interpretăm critica dură cu care romanul a fost întâmpinat (inclusiv refuzul de a fi etichetat „realist"); este clar deci – așa cum reiese și din recenzia lui N.Popescu-Doreanu – că romanul nu a trecut examenul ideologic; ca să nu mai aducem în discuție retragerea cărții, la scurt timp după publicare. Cu toate acestea, însă, la următoarele ediții, cartea suferă – chiar sub mâna autorului – unele transformări care o împing și mai mult către estetica realist socialistă. Așa cum se poate observa, controversele ne însoțesc la tot pasul.

Însă pentru a vedea în *Bietul Ioanide* o scriere realist socialistă ar trebui să evidențiem locurile în care romanul lui Călinescu și ideologia comunistă converg. Punctele care le separă au fost clarificate de N.Popescu-Doreanu; totuși, fără unele concesii, romanul nu ar fi putut apărea. Iar perioada îndelungată petrecută de manuscrisul cărții la editură, se materializează într-un proces reluat de revizuiri și rescrieri menite a-i explicita apartenența estetică și ideologică. Dar nu detaliile cu pricina – discutate pe larg de Nicolae Mecu în studiul menționat – doresc să le evidențiez aici, ci partea aceea din viziunea călinesciană care se suprapune ideologiei marxist-leniniste: critica dusă până la grotesc a societății burgheze, condamnarea (chiar dacă nu dusă până la schematizare) a fascismului, cultul monumentalului (definitoriu pentru viziunea arhitecturală a lui Ioanide), progresismul implicat de proiectul Căii Victoriei, pe care îl poartă mereu cu el (imaginea orașului nou, utopic, a orașului de mâine, având ca model marile metropole sovietice, în special Kievul, descris atât de pasionat în notele de călătorie din *Kiev, Moscova, Leningrad*), chiar figura lui Ioanide de constructor de lume și, implicit, de educator al națiunii.

Este posibil deci să vedem în cartea lui Călinescu un roman realist socialist; nu de orice fel însă, ci o capodoperă a genului, un răspuns subtil dat de autor – pe măsura puterii sale artistice – dogmatismului stalinist care încurajase în literatură impostura (un răspuns nici pe departe subversiv, ci mai degrabă o încercare de a depăși canonul, de a-i da romanului realist socialist complexitatea artistică pe care orice scriere ar trebui să o posede, legitimându-l în realitate); și de ce nu, o încercare de a **recrea realismul socialist** după chipul său (orgolios). Nicolae Mecu avea dreptate în priința felului în care Călinescu se poziționa în interiorul filosofiei marxist-leniniste și, mai departe, a realismului socialist:

> „El venea cu un model al său, atipic, insolit, straniu din punctul de vedere al veritabililor oameni politici [...] I-a plăcut să creadă că politica românească îi va lua în seamă proiectele și că el va deveni, dacă nu un factor de decizie, cel puțin un «formator de opinie», așa cum fusese și avea să mai fie în literatură. A încercat [...] să citească marxismul printr-o grilă personală, prin care să-l ajusteze crezurilor lui umaniste. Pentru asta și-a pus în acțiune întregul bagaj de logică, retorică și stilistică, elaborând o strategie a discursului dublu, care să îmbine dogma cu devierea de la ea. Politrucii regimului nou instalat cereau însă întocmai dogma."[15]

Ca să conchidem, acest studiu a discutat cazul unui roman care, din capul locului, pare să afirme o **dublă apartenență**, una dintre ele corespunzând noii orientări ideologice a autorului de după cel de-al Doilea Război Mondial. Dificultatea vine din faptul că gestația romanului, care se produce în chiar anii de final ai războiului, îl leagă ombilical de o viziune estetică și de un set de principii (tributare încă lumii vechi) pe care Călinescu s-a văzut nevoit să le camufleze. De altfel, cartea a fost scrisă într-o perioadă în care autorul chiar credea că poate rescrie nu doar ideologia marxist-leninistă, ci și canonul realismului socialist (în sensul de a-i oferi – dincolo de clișeu – substanță). A trăit deci în acele momente, dacă e să îl credem pe Nicolae Mecu, iluzia că ar putea deveni scriitorul noii epoci, că rolul său ar putea fi – încă o dată – unul pivotant. Ceea ce mă face să cred că *Bietul Ioanide* a fost proiectat atât ca un **punct de despărțire** (nostalgică, întunecată, dacă e să luăm în considerare finalul operei) de o epocă (cea interbelică) care apunea, cât și ca un **moment inaugural**, momentul oportun pentru a da naștere eroului zilei de mâine. Diferența trebuia să fie făcută de calitatea cărții; încă o dată, Călinescu se dorea a fi un deschizător de drumuri – la fel cum Ioanide se dorea a fi constructorul lumii noi. E aici un crez artistic reluat ostentativ de critic: „o producție artistică și literară utilă proletariatului în lupta sa împotriva dușmanului de clasă trebuie să fie sinceră, adâncă și valoroasă"[16]. Nu era de ajuns deci ca o carte să fie realist socialistă, trebuia să fie și bună!

14. Baghiu, 58.
15. Mecu, 106.
16. G. Călinescu, „Agitația Culturală", în *Scânteia* din 15 iulie 1948.

Bibliography

Baghiu, Ștefan. "The Socialist Realist Novel in Romania between 1948 and 1955: Novelistic Genres and Subgenres." *Dacoromania Litteraria* 7 (2020): 56–71.

Betea, Lavinia. "Stenograma discuției dintre Gh. Gheorghiu-Dej și G. Călinescu. 2 martie 1960." [The Transcription of the Discussion between Gh. Gheorghiu-Dej and G. Călinescu. March 2, 1960]. *România literară*, no. 11, March 25, 2003, 16-18.

Borza, Cosmin. "Trei concepte 'socialiste': realismul, postmodernismul, estetismul" [Three 'Socialist' Concepts: Realism, Postmodernism, Aestheticism]. *Caietele Sextil Pușcariu*, no. 2 (2015): 535-541.

Cernat, Paul. "G. Călinescu și totalitarismul castrator" [G. Călinescu and the Castrating Totalitarianism]. *Observator cultural*, no. 592, September 16, 2011, 39-40.

Clark, Katerina. *The Soviet Novel: History as Ritual*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1981.

Dumitru, Teodora. "Programul lui G. Călinescu la Jurnalul literar în 1939 și ecourile lui postbelice" [The Programme of G. Călinescu at The Literary Journal in 1939 and his post-war echoes]. *Revista de istorie și teorie literară* 11, no. 1-4 (2017): 197-224.

Goldiș, Alex. "Literary Interferences in Subversive East-European Prose under Communism." In *The Culture of Translation in Romania*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 85-97. Berlin, Peter Lang, 2018.

Iosifescu, Silvian. "G.Călinescu: Bietul Ioanide" [G. Călinescu: Poor Ioanide]. *Contemporanul*, no. 52, December 25, 1953.

Jalbă, C. *Romanul lui G. Călinescu* [G. Călinescu's novel]. Bucharest: Minerva, 1980.

Lahusen, Thomas, and Evgeny Dobrenko, eds. *Socialist Realism without Shores*. Durham: Duke University Press, 1997.

Mecu, Nicolae. *G. Călinescu față cu totalitarismul* [G.Călinescu face to face with Totalitarianism]. Cluj: Dacia XXI, 2011.

Morson, Gary Saul. "Socialist Realism and Literary Theory." *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, no. 2 (1979): 121-133.

Negrici, Eugen. *Literatura română˘ sub communism* [Romanian Literature under Communism]. Bucharest: Editura Fundației Pro, 2006.

Popescu-Doreanu, N. "Despre romanul 'Bietul Ioanide'." [About the Novel "Poor Ioanide"]. *Viața românească* 7, no. 2 (1955).

Selejean, Ana. *Literatura în totalitarism (anul 1954)* [Literature under Totalitarianism (the year 1954)]. Sibiu: Fundația culturală FRONDE, 1996.

Terian, Andrei. *G. Călinescu: a cincea esență* [G.Călinescu: the Fifth Essence]. Bucharest: Cartea Românească, 2009.

Ungureanu, Cornel. *Istoria secretă a literaturii române*. [The Secret History of Romanian Literature]. Brașov: Aula, 2007.